

*Incestum ... et diros sacrorum ritus confingerent***Tacitus a údajný kruh římských křesťanských aristokratů kolem Iunie Lepidy¹**

■ IVAN PRCHLÍK (Praha)

Abstract:

Incestum ... et diros sacrorum ritus confingerent. Tacitus and the alleged circle of Christian aristocrats around Junia Lepida

In the paper the more than eighty years old suggestion of Henri Janne is dealt with, according to whom Junia Lepida and a circle of the members of Roman elite described by Tacitus to have stand trial with her in 65 A.D., were Christians and were also tried therefor. This suggestion seems totally neglected until yet, and rightly so for the most part, because it is not persuasive in any of the individual cases in question. Some of Janne's particular observations, however, are noteworthy, and eventually raise the question of what sort of Christians such members – were there any at all – of the 1st century Roman elite, especially of the senatorial aristocracy, would have been.

key words: Tacitus and Christianity; Christianity in the 1st century; Rome in the 1st century; trials against sorcery; trials against incest; Roman senatorial aristocracy, Junia Lepida

klíčová slova: Tacitus a křesťanství; křesťanství v 1. stol.; Řím v 1. stol.; procesy proti magii; procesy proti incestu; římská senátní aristokracie; Iunia Lepida

---

¹ Tento článek vznikl v rámci činnosti Univerzitního centra pro studium antické a středověké myšlenkové tradice Univerzity Karlovy (UNCE) a jako součást řešení postdoktorského projektu „Vybrané problémy historie a historiografie pozdní antiky“, č. FF_VS2015/054, podpořeného Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy. Jeho dřívější verze byla přednesena v rámci kolokvia *ROMA ARGENTEA MMXV. Kolokvium k římské literatuře, kultuře a dějinám raného císařství (k 1950. výročí Pisonova spiknutí)* pořádaného ÚŘLS FF UK ve dnech 24.–25. září 2015. Některé postřehy, o něž je tento text obohacen, vyplynuly z následné diskuse.

Křesťanství se hned v prvních desetiletích své existence v římské říši šířilo, byť ne rovnoměrně, do různých společenských vrstev. Otázkou však zůstává, kdy proniklo do té nejvyšší, tedy mezi členy římské senátní aristokracie. Až do poloviny 20. stol. různí badatelé, aniž v tom viděli jakýkoli problém, počítali dokonce s existencí jakési křesťanské buňky i v rámci této vrstvy, k níž měli samozřejmě patřit Pomponia Graecina a kruh kolem Flavia Clementa, ale i další aristokraté 1. stol., odhalení na základě subtilních nuancí ve vyjádřeních především Tacitových.² Ve druhé polovině 20. stol. však zůstala tato otázka stranou pozornosti,³ což nelze prohlásit za neoprávněné. Přesto se v tomto článku hodlám jednomu pokusu o odhalení křesťanů mezi příslušníky senátní aristokracie už v 1. stol. věnovat, především proto, abych poukázal na to, že navzdory své celkové nepřesvědčivosti vycházely z jednotlivých dobrých postřehů, ale současně byly, ovšem stejně jako jsou proti nim stavěné protiargumenty, limitovány představou, jakými křesťany by tehdejší křesťanští senátoři vlastně měli být.

Dotyčný návrh publikoval v roce 1933 Henri Janne,⁴ který vyšel z následujícího textu Tacitova vztahujícího se k roku 65: „Potom (sc. Nero) Silanovi samému vyčetl totéž co jeho strýci Torquatovi, že prý již rozděluje správu říše a propuštěncům svěruje vedení účtů, vyřizování žádostí a úřad tajemníka, věci nicotné a přitom nepravdivé; byl totiž Silanus vůbec ze strachu

---

² K Pomponii Graecině srv. PRCHLÍK 2015, s. 54n. a 55–56, ale i MORAVOVÁ-BARBU 2000, s. 343 s pozn. 28, která Pomponii samotnou za křesťanku považuje; ke kruhu kolem Flavia Clementa srv. PRCHLÍK 2015, s. 58–61, ale i DOLEŽAL 2015, s. 28n. v pozn. 15, jehož výklad působí dojmem, že domněnku, že o křesťany mohlo jít, sice nepreferuje, ale ani nevylučuje. K dalším osobám, zejména, ale nejen, navázaným na Pomponii, které za křesťany považoval Léon Herrmann, srv. MORAVOVÁ 2000, s. 343, pozn. 28, jež sama tento názor už ovšem nesdílí. Ještě jiné kandidáty na příslušnost k této buňce nacházeli např. Attilio Profumo, Hugo Willenbücher a opět Léon Herrmann, jejich případy jsou ovšem provázány s tím, který je předmětem tohoto článku, a proto budou níže probrány podrobněji. WILLENBÜCHER (1913, s. 370nn.) k tomu však ještě dodal úvahu, byť velmi rezervovanou, zda snad křesťany nebyli někteří aristokraté odstranění (právě proto) při potlačování Pisonova spiknutí. K ní lze jen konstatovat, že rezervovaná je zcela oprávněná a ještě ne dost.

³ Standardem, pokud jde o možnost identifikace křesťanů v této vrstvě během celého předkonstantinovského období, je článek ECKŮV (1971), jehož autor jen mezi nejisté zařadil pouze Pomponii Graecinu, Flavia Clementa a srv. i níže na s. 45 jeho vyjádření k Iunii Lepidě. Výjimkou jsou např. práce Léona Herrmanna publikované po druhé světové válce.

⁴ JANNE 1933.

ostrážitější a strýcova záhuba ho vyburcovala k opatrnosti. Později byli předvedeni pod jménem udavačů lidé, kteří si na Lepidu, Cassiovu manželku a Silanovu tetu, vymysleli krvesmilství s bratrovým synem a provozování kouzel. Jako jejich důvěrníci byli spolu strhováni do zkázy senátoři Volcarius Tullinus a Marcellus Cornelius a římský jezdec Calpurnius Fabatus; ti však dovolávajíce se ochrany u císaře, zmařili hrozící odsouzení a později vyvázli jako lidé menšího významu, poněvadž Nero byl zaměstnán jen největšími zločiny. ... o Lepidě měl rozhodnout císař ... když mu setník radil, aby si přeřel žíly, řekl Silanus, že je sice odhodlán k smrti, ale že nesleví vrahovi tuto slavnou službu“.⁵

Indicie, že snad šlo o proces s křesťany, viděl Janne v souvislosti se čtyřmi z pěti Tacitem vyjmenovaných obžalovaných.⁶ Za platné je však sám považoval jen za předpokladu, že už v 1. stol. čelili křesťané obviněním z in-

---

⁵ TAC. *Ann.* XVI 8–9: *Ipsum dehinc Silanum increpuit isdem quibus patrum eius Torquatam, tamquam disponderet iam imperii curas praeficeretque rationibus et libellis et epistulis libertos, inania simul et falsa: nam Silanus inte<n>tor metu et <ex>itio patri ad praecauendum exterritus erat. inducti posthac uocabulo indicum, qui in Lepidam, Cassii uxorem, Silani amatam, incestum cum fratris filio et diros sacrorum ritus confingerent. trahebantur ut conscii Volcarii Tullinus ac Marcellus Cornelius senatores et Calpurnius Fabatus eques Romanus; qui appellato principe instantem damnationem frustrati, mox Neronem circa summa scelera distentum quasi minores euasere. ... de Lepida Caesar statueret ... Silanus ... suadentique uenas abrumpere animum quidem morti destinatum ait, sed non remittere percussori gloriam ministerii* (překl. Antonína MINAŘÍKA a Antonína HARTMANNA, s. 460n., ovšem ne zcela zdařilý, protože v podstatných momentech zkresluje to, co měl Tacitus na mysli, jak porůznu vyplývá z dalšího výkladu, viz zejména níže s. 39 s pozn. 20 a s. 53).

⁶ Respektive z šesti, protože zároveň byl obžalován i zmíněný Lepidin manžel Gaius Cassius Longinus, k čemuž srv. TAC. *Ann.* XVI 7,2. Toho však Janne zřejmě považoval za stoika, srv. JANNE 1933, s. 342: „on peut attribuer ce caractère de Silanus à l'influence stoïcienne de son maître Cassius“. Že by se ale k tomuto filozofickému směru opravdu hlásil, nikde jinde nenacházím, ba naopak: EPICT. *Dissert.* IV 3,12 ho společně s jeho učitelem Masuriem Sabinem (k jejich vztahu srv. *Digest.* IV 8,19,2) uvádí jako odstrašující příklad coby autora zákonů, které jsou v rozporu se zákony danými bohem, podle nichž si nemáme přivlastňovat nic, co je nám bohem dáno jen k rozumnému užívání (z *Digest.* VII 1,70,pr. vyplývá, že Cassius byl autorem spisu o občanském právu o nejméně deseti knihách, k jeho právnícké reputaci srv. TAC. *Ann.* XII 12,2). Právě to, lze-li se na to spolehnout, by ho však jako křesťana diskvalifikovalo ještě spíše, stejně jako takové představy nenahrává ani obvinění, kterému čelil, k němuž srv. níže na s. 41.

cestu a provozování magie a že současně obvinění, o nichž referuje Tacitus, měla nějaký reálný základ a nebyla pouhými smyšlenkami žalobců. První z těchto předpokladů prokázal na základě informací v dobových pramenech uspokojivě,⁷ druhý podpořil úvahou, že Tacitovo podání je ovlivněno snahou očernit Nerona, a jeho označení udavačů coby *inducti uocabulo indicum, qui* ve větě se slovesem v konjunktivu⁸ tak má vyvolat dojem, že šlo o akci vládní moci. S tím je ovšem v rozporu následný vývoj, protože jimi udání obvinění vyvázli bez trestů. Dle Janneho tak ve skutečnosti šlo spíše o akci profesionálních udavačů, kteří se chtěli přiživit na kauze Cassiově a Silanově, a jejich obvinění se proto zakládala na realitě, byť nepochopené a zkreslené.⁹

Po tomto exposé se Janne věnoval jednotlivým postavám aféry a argumentům, proč by měly být považovány za křesťany. Tyto argumenty je nejprve třeba stručně shrnout, a to zatím bez komentářů, respektive budu pouze v poznámkách pod čarou poukazovat na to, bylo-li Janneho pojetí už v jeho době problematické, anebo je-li z hlediska současného stavu poznání problematický obecnější rámec, z kterého Janne v daném momentu vyšel. Své námitky přímo proti Janneho argumentům pak připojím v druhé části článku.¹⁰

Na to, že křesťankou byla Iunia Lepida,¹¹ má ukazovat právě to, že byla obviněna z incestu a provozování magie, z čehož se samozřejmě nedopustila ani jednoho, protože šlo jen o nepochopení křesťanské obřadní praxe, a dále indicie o tom, že křesťany byli i leckteří z jejich příbuzných. Appia Silana a Lepidina bratra Lucia Silana dal totiž zabít Claudius na základě, dle Suetonia, jen nejistého obvinění a bez možnosti obhajoby,¹² přičemž o Luciovi je známo, že byl obviněn z incestu s jejich sestrou.¹³ Manželka Appiova (a mat-

⁷ Srv. JANNE 1933, s. 331nn.

⁸ TAC. *Ann.* XVI 8,2 cit. výše s. 36 v pozn. 5.

⁹ Tak JANNE 1933, s. 336nn., zejm. 337n.

¹⁰ Viz níže s. 45 nn., zatímco zde je třeba připojit ještě druhou metodologickou poznámku. Jednotlivým postavám v článku probíraných aristokratů není možné se věnovat, než pouze co do jejich úlohy v aféře samotné, anebo jsou-li zmiňovány proto, že na nějaké naší konkrétní znalosti o nich založil Janne svou argumentaci. Není tak ale možné zasazovat je do širšího historického kontextu. Výklad tak možná nebude úplně snadné sledovat, ale na druhou stranu, tyto aristokraté v něm nejsou až tak důležití jako konkrétní historické postavy, ale spíše jako modely argumentace ve prospěch domněnky, že snad už mohli být křesťany, a případně jakými křesťany, i argumentace proti ní.

¹¹ O ní JANNE 1933, s. 338nn.

¹² Srv. SUET. *Div. Claud.* 29,1: *crimine incerto nec defensione ulla data.*

¹³ Srv. TAC. *Ann.* XII 4,2.

ka Messalinina) Domitia Lepida byla v roce 54 odsouzena k smrti na základě obvinění, které s křesťanstvím ztotožnil už Willenbücher.¹⁴ Pompeia, jehož Suetonius zahrnul do téhož seznamu osob nedůstojně zahubených Claudiem jako oba Silany, s nimiž byl spřízněn, považoval za křesťana Herrmann na základě své konjektury v textu *Apocolocyntose*.¹⁵ A v tomtéž seznamu figuruje i Iulia, pro niž poté čtyřicet let truchlila výše zmíněná Pomponia Graecina,¹⁶ v čemž je spatřována jedna z indicíí křesťanství té druhé, nicméně všechny tyto okolnosti svědčí o tomtéž i v případě té první.¹⁷

Za svědectví o křesťanství Iunie Lepidy však Janne prohlásil i pozdrav adresovaný Pavlem právě jí: „Pozdravujte Androníka a Iúnií, mé sourozence a spoluvězně v tomto světě, jichž si váží apoštolové, kteří se dříve než já zro-

---

¹⁴ WILLENBÜCHERA (1913, s. 367nn.) totiž zaujaly následující momenty: Agrippině měla usilovat o život zařkáváním, nekázeň jejich otroků v Calabrii ohrožovala klid Itálie (obojí je u TAC. *Ann.* XII 65,1), protože se prý k nim jako křesťanka chovala benevolentně, a svědčil proti ní i její synovec Nero a toto svědectví jí přitížilo (SUET. *Nero* 7,1), ačkoli proti ní jistě nemohl nic říci, leda že se mu eventuálně snažila vštípit křesťanské myšlenky. Dále se tak Willenbücherovi zdálo pochopitelné, že ji Claudius vůbec odsoudil, a domníval se, že křesťankou se mohla stát po smrti Messalinině v roce 48. Další dva zajímavé momenty Willenbücher přímo ve své argumentaci nevyužil, ale kdyby tak byl učinil, byly by jistě v jeho době přijaty příznivě: Lepida před její smrtí zřejmě odpustila Messalině (srv. TAC. *Ann.* XI 37,3), ačkoli právě jejími intrikami byl zahuben Appius, a zachránit se jí snažil Narkissos (TAC. *Ann.* XII 65,1), považovaný leckdy za křesťana, protože k němu byla vztahována indicie, k níž srv. níže na s. 45 s pozn. 66, již však Willenbücher, odhlédnuto od otázky vůbec možnosti identifikace spíše dvou různých Narkissů, sám hodnotil stejně zdrženlivě jako je tomu zde (srv. 1913, s. 364).

¹⁵ K tomu stručně MORAVOVÁ-BARBU (2000, s. 343 s pozn. 30), ovšem s tím, že inkriminovanou pasáží je SEN. *Apoc.* 11,2. JANNE (1933, s. 339n.) pouze odkazuje na starší Herrmannův článek a nesděljuje, v čem zmíněná konjektura tkví. Poukazuje však i na to, že společně s Pompeiem byla zahubena jeho matka Scribonia, jejímž dalším synem byl Galbův zamýšlený nástupce Piso, prý také křesťan, protože mu je v pramenech přisuzována *tristitia*, k čemuž srv. TAC. *Hist.* I 14,2, zatímco u PLUT. *Galb.* 23,2 takto figuruje αὐστηρότης, tedy ne zcela totéž, respektive výraz s užším významem, ale Plútarchos samozřejmě mohl jen špatně pochopit svou předlohu. Janne však především viděl paralelu s podobnými výčitkami vůči Pomponii Graecině, k níž srv. níže na této str. a odkaz v násl. pozn., a Flaviovi Clementovi, k němuž srv. SUET. *Domit.* 15,1, kde je mu vyčítána *contemptissima inertia*. Nevysloven zůstal argument, že podobně pohrdáno je i právě Pompeiem, Scribonií a zejména jejich otcem a manželem Crassem Frugi u téhož SEN. *Apoc.* 11,2.

¹⁶ Srv. TAC. *Ann.* XIII 32,3 a k tomu dále odkazy výše s. 35 v pozn. 2.

¹⁷ K níž dále srv. níže s. 46 v pozn. 69.

dili skrze Krista“.¹⁸ Evidentně zde totiž šlo o významné členy římské obce, takže Iunia musela být aristokratka, v jejímž domě se její členové scházeli.

Luciovi Iuniovi Silanovi Torquatovi¹⁹ Nero vytýkal jednání *tamquam disponeret iam imperii curas*, tedy že ve své domácnosti kopíroval tituly dvorských úřadů.²⁰ Tak bizarní obvinění ovšem nemohlo být smyšlené, ale současně se Silanus něčeho tak hloupého dopustit nemohl. V jeho domě se tedy zřejmě scházeli křesťané, jejichž obec byla organizována podobně jako pohanská *collegia* včetně administrativních postů.

Calpurnius Fabatus²¹ byl dědečkem třetí manželky Plinia Mladšího. S tím, že byl křesťanem, je v souladu i jeho nápisně zdokumentovaná dosti chudá úřední kariéra.²² Naopak to, že dožil v Comu zastávaje kněžský post *flamen Divi Augusti*, na překážku není, byl-li, dle Janneho, později křesťanem i kon-

¹⁸ *Rom.* 16,7: ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἱ καὶ πρὸ ἐμοῦ γέγοναν ἐν Χριστῷ (překl. IP). K tomu je však třeba zdůraznit, že JANNE (1933, s. 340n.) zde přijal Origenův výklad tohoto místa, zatímco tradiční pojetí dobře ilustruje ČEP: „Pozdravujte Andronika a Junia, původem židy jako já a kdysi spolupovězně, apoštoly, kteří se těší zvláštní vážnosti a uvěřili v Krista dříve než já“. Junia, správněji ovšem Iúnia, s nominativem Iúniás, však JANNE (1933, s. 341 v pozn. 3) odmítl považovat za muže, protože toto pojetí je poplatné až pozdním řeckým menologiím, συγγενεῖς nechápal doslovně, protože zde na rozdíl od *Rom.* 9,3 chybí upřesnění κατὰ σάρκα, a συναιχμαλώτους chápal v duchu *Luc.* 4,18. Naproti tomu EDMUNDSON (1913, s. 25n.) považoval συγγενεῖς za Židy, pouze připouštěl, že Iúniás mohla být žena, ale všeobecně je prý považován za muže (k tomu však srv. i níže na s. 45), a dále přiznal, že sice není známo, kdy a kde měli dotyční být s Pavlem uvězněni, ale poukázal na to, že dle *2Cor.* 11,23 byl Pavel vězněn častěji. A výslovně o nich mluvil jako o apoštolech, kteří se křesťany stali dříve než Pavel. K takovému výkladu se zřejmě přiklání i současné autority, VOUGA (1997, s. 208) je totiž považuje za „židokřesťanské apoštoly“ a podle BROWNA (2004, s. 108 v pozn. 224) jde evidentně o Židy. Sám s Jannem souhlasím především v tom, že závěr citované pasáže nelze zcela bez potíží chápat tak, že by právě Andronikos a Iúniás/Iúnia byli apoštoly, kteří se křesťany stali dříve než Pavel, k čemuž srv. níže s. 45 s pozn. 64. A k ortografii ČEPu je každopádně třeba poznamenat, že jakkoli sporné může být užití variant „Židé“ × „židé“, je spojení „původem židé“ mírně řečeno homérským zdřímnutím.

¹⁹ O něm JANNE 1933, s. 341n.

²⁰ *TAC. Ann.* XVI 8,1. Ve výše na s. 35 n. citovaném překladu Minaříkové a Hartmannové je podstata tohoto obvinění zcela zamlžena.

²¹ O něm JANNE 1933, s. 342n.

²² *Srv. CIL V 5267 = ILS 2721.*

sul Flavius Clemens. Zejména však Janne poukázal na dvě pasáže dopisů, v nichž mu právě Plinius píše: „[m]usím tvé narozeniny přisámbůh slavit stejně jako své“,²³ z čehož vyvodil Moritz Döring, že Fabatus odmítl slavit své narozeniny,²⁴ dle Janneho proto, že je mohl považovat za pohanský svátek; a dále: „[p]roto odlož svou přílišnou ostýchavost“,²⁵ což se podobá výtkám, jimiž byli častováni Pomponia Graecina i Flavius Clemens.²⁶

V případě Cornelia Marcella²⁷ upozornil Janne na to, že byl později za neznámých okolností zabit v Hispanii vinou Galbovou²⁸ a že několik nápisů svědčí o jeho nepřilíši význačné úřední kariéře, ale především na to, že v apokryfních *Skutcích Petrových* vystupuje jakýsi senátor Marcellus coby hostitel Petrův v Římě,²⁹ přičemž tyto skutky popisují realie 1. stol. věrohodně a Marcellus je v nich vyličen kompatibilně s tím, co víme od Tacita. Doba a místo jejich vzniku jsou ovšem sporné, Janne však souhlasil s datací do poč. 3. stol., ale zejména vyloučil jejich původ v Malé Asii. Alexandrijské komponenty pak sice prohlásil za nesporné, ale i tak vznikl dochovaný text v Římě, jak je patrné z některých detailních znalostí, důrazu na některá témata nebo vyznění některých míst.³⁰

²³ PLIN. *Epist.* VI 30,1: *debemus mehercule natales tuos perinde ac nostros celebrare* (překl. Ladislava VIDMANA, s. 200).

²⁴ Přičemž alternativy, které odmítl, k nimž srv. DÖRING 1843, s. 56, kom. k §1, před tímto vysvětlením vskutku neobstojí, což je možná důvod, proč toto místo nechává zcela chladnými jak moderní editory, tak i komentátory, včetně SHERWINA-WHITEA (1966, s. 390).

²⁵ PLIN. *Epist.* VII 16,5: *proinde nimiam istam uerecundiam pone* (překl. Ladislava VIDMANA, s. 218).

²⁶ Srv. výše s. 38 v pozn. 15.

²⁷ O něm JANNE 1933, s. 343nn.

²⁸ Srv. TAC. *Hist.* I 37,3–4.

²⁹ O Petrově přítomnosti v Římě Janne vůbec nepochyboval, aktuálně je však důvěryhodnost této tradice opět v ohrožení. K jejímu etablování coby *communis opinio* srv. ZWIERLEIN 2010, s. 2, nicméně tamtéž, s. 2nn. i pokus zpochybnit platnost indicí, na nichž je založena, a k tomu i s. 42n. k Petrově nedostatečné kvalifikaci k takové misi. Nutno však poznamenat, že se i přes svou subtilnost nezdá bezvýhradně přesvědčivý, byť v jednotlivostech kontakty s pojetím, které sám zastávám, nacházím, srv. zejména tamtéž, s. 23n. a PRCHLÍK 2015, s. 46n. s pozn. 3 k námitkám proti usuzování na množství křesťanů v Římě z TAC. *Ann.* XV 44,4 a CLEM. ROM. *Epist. I ad Cor.* 6,1. Proti Zwierleinovi stojí především tradiční argument *e silentio*, zde ovšem nepominutelný: žádné jiné město si tradici, že v něm Petr zemřel, nikdy nenárokovalo, zatímco Římu byla připisována nejpozději v poslední čtvrtině 2. stol.,

Janne navíc v textu nachází ozvuky přímo zde probírané aféry. Marcellus má totiž spor s Neronem, ale vyvázne nepotrestán, pouze vyloučen ze státní služby, aby nevykrádal provincie ve prospěch křesťanů.³¹ Dle Janneho Nero tento slib evidentně nedodržel, ale současně to je v souladu se zprávami o Marcellově chudé kariéře i jeho zařazení mezi *minores* Tacitem.³² Marcellus vzápětí nabídne Neronovi veškerý svůj majetek,³³ což je také ozvuk poměrů vlády Neronovy, protože totéž učinil i Seneca.³⁴ Když je pak v Marcellově domě vymítaným démonem rozbíta socha císaře, obává se, aby to císaři nedonesl *aliquis de curiosis*,³⁵ zatímco už dříve nechal ozdobit sochu Šimona Mága nápisem *Simoni iuveni deo*.³⁶ I to se ovšem podobá okolnostem zde probírané aféry, protože v ní byl popotahován i Gaius Cassius za to, že k soše svého předka, atentátníka na Caesara, umístil nápis *duci partium*.³⁷

což se zdá dostatečně brzy na to, aby v místě, kdy by eventuálně zemřel doopravdy, tento fakt ještě nebyl zapomenut.

³⁰ Prostor k jakékoli reflexi těchto otázek zde bohužel není, alespoň základní poučení o těchto *Skutcích* nicméně podává DOSTÁLOVÁ (2003). Podle ní sice vznikly už koncem 2. stol. (tamtéž, s. 107), to ale Janneho argumentaci nepřekáží. Co jí ale naopak překáží, je preference Malé Asie coby místa jejich vzniku (tamtéž, s. 107 s pozn. 14 a 15). Také ZWIERLEIN (2010, s. 36n.) počítá s jejich vznikem už v letech 180–190, nicméně Malou Asii zmiňuje jen jako obecně preferovanou variantu (srv. však i tamtéž, s. 46 souvislost, kterou přímo sám Zwierlein chápal jako její možné potvrzení). Sám si zde mohu dovolit pouze předběžně konstatovat, že neznalost římské topografie, s níž operuje DOSTÁLOVÁ (2003, s. 170, pozn. 14; s. 135, pozn. 141; s. 152, pozn. 242) a srv. i ZWIERLEIN 2010, s. 128, může paradoxně jít až za pozdně-antickým (srv. DOSTÁLOVÁ 2003, s. 132, pozn. 127) autorem latinského překladu těchto *Skutků*, protože v řeckém originále (pro dané místo dochovaném) je znění εἰς σάκκων βίαν až Lipsiovou konjekturou rkp. εἰς ἀκρίβειαν (srv. *Mart. Petr.* 3 [p. 82 Lipsius]) i s komentářem v kritickém aparátu k ř. 4), odhlédnuto od toho, že i samo označení Σάκκα βία by už každopádně muselo vycházet ze znalosti latinského toponyma, které, pravda, v latinském textu skutečně stojí (srv. *Act. Petr.* 32 [p. 83 Lipsius]). JANNE (1933, s. 344n.) však, a to způsobem v zásadě hodným pozornosti, poukázal naopak na indicii autorovy znalosti místních, tj. římských, poměrů a k těmž v posledku ukazuje i jím přijatý Erbesův výklad označení *hospitium Bytiorum*, k němuž srv. níže s. 42 s pozn. 41.

³¹ Srv. *Act. Petr.* 8 [p. 55 Lipsius].

³² *TAC. Ann.* XVI 8,3 cit. výše s. 36 v pozn. 5.

³³ Srv. *Act. Petr.* 8 [p. 55 Lipsius].

³⁴ Srv. *TAC. Ann.* XIV 54,2–3.

³⁵ Srv. *Act. Petr.* 11 [p. 59 Lipsius].

³⁶ Srv. *Act. Petr.* 10 [p. 57 Lipsius].

³⁷ Srv. *TAC. Ann.* XVI 7,2 a ke Cassiovi dále výše s. 36 v pozn. 6.

Tento počin tak zřejmě zůstal v paměti ve spojení s aférou jako celkem a později byl v křesťanské tradici přisouzen Marcellovi, který současně skutečně byl obžalován udavači.³⁸

Oprávněnost identifikace obou těchto Marcellů ještě posiluje možnost identifikovat je s další postavou z křesťanské tradice, která v ní také vystupuje jako senátor a Petrův hostitel v Římě. Měla se sice jmenovat Pudens,³⁹ ale s Marcellem ze *Skutků Petrových* má některé rysy společné: oba jsou líčeni jako hostitelé *peregrinů* ve svém domě⁴⁰ a v tradici obou figuruje vazba na dům Aquily a Priscilly.⁴¹ Některé údaje v tradici Pudentově pak sice jeho život datují až do 2. stol.,⁴² jsou však v rozporu s jinými v téže tradici, které z něj činí současníka apoštolů.⁴³ Jakýsi Pudens ostatně pozdravuje i Pavlova

³⁸ Dle JANNEHO (1933, s. 349) totiž „ces curiosi correspondent exactement aux indices“ u Tac. *Ann.* XVI 8,2.

³⁹ K němu viz JANNE 1933, s. 350nn., výklad je nicméně, alespoň z pohledu filologa 21. století, poněkud zavádějící, pokud jde o původ informací, s nimiž se v něm pracuje. Janne mu totiž předesílá jakýsi souhrnný odkaz na text zvaný *De sanctis virginibus Romanis Pudentiana seu Potentiana, et Praxede, ac Pudente senatore illarum patre*, tedy *Act. SS. Pudent. et Praxed.*, který figuruje v bollandistických *Actech Sanctorum*, konkrétně ve svazku *Maii tomus quartus*. Janne však odkazuje na s. 296nn. (edice z roku 1685), tedy včetně předmluvy bollandistických editorů, a právě pouze v ní a nikoli přímo v textu akt jsou obsaženy některé informace, na něž se Janne odvolává. Sám se pokusím být preciznější a už zde v rámci shrnutí Janneho argumentů odkázat na původ jeho informací přesněji. To se ostatně týká i samotného *raison d'être* tohoto argumentu, tedy tradice, podle níž byl i tento Pudens Petrovým hostitelem. Dřívější badatelé se jí totiž dovolávali často, ovšem bez vysvětlení, v čem tkví. Jednou z výjimek je BARNES (1900, s. 72nn.), který stejně jako jiní zdůrazňuje, že jde o tradici silnou a ranou, nicméně jeho výklad odhaluje také to, že jde o tradici nepřímou (k detailům viz níže s. 50, pozn. 96).

⁴⁰ *Act. SS. Pudent. et Praxed.* 1 [ASS V 4, p. 299] a *Act. Petr.* 8 [p. 55 Lipsius].

⁴¹ Dle *Act. SS. Pudent. et Praxed.* 1 [ASS V 4, p. 299] se i Pudentova matka jmenovala Priscilla, pročež JANNE (1933, s. 353, pozn. 2) prohlásil Priscillu, manželku Aquilovu, za propuštěnku rodiny Pudentů, zatímco v případě *Act. Petr.* 4 [p. 49 Lipsius] měl na mysli spojení *hospitium Bytinorum*, k jehož identifikaci s domem Aquily a Priscilly srv. JANNE (1933, s. 345).

⁴² *Act. SS. Pudent. et Praxed.* 8 [ASS V 4, p. 300] zmiňují pronásledování křesťanů v době vlády císaře Antonina Pia, k němuž dle JANNEHO (1933, s. 351) mělo dojít v roce 159. Pudens samotný se ho sice už nedožil, ale jeho dcera Praxedes ano.

⁴³ Srv. *Act. SS. Pudent. et Praxed.* 1 [ASS V 4, p. 299], ale i níže s. 51, pozn. 101, kde jsou blíže komentovány textové problémy, které Janne řeší jinak než bollandistický editor.

druha Tímothea.⁴⁴ V rodině Pudentů tedy přinejmenším musela existovat tradice, podle níž byl jejich předek hostitelem Petrovým, a tato tradice je doložena i archeologicky.⁴⁵ Další indicie však nasvědčují tomu, že dotyčný Pudens patřil k rodu Corneliů: dle nápisu z Callixtových katakomb zde byla pohřbena Cornelia Pudentiana,⁴⁶ dle jiného z Priscilliných, kde měl být Pudens pohřben i dle tradice,⁴⁷ zde byl pohřben Pudens Felix,⁴⁸ bronzová destička z roku 222 nalezená na Aventinu v zahradách kostela sv. Prisky nese jméno C. Marius Pudens Cornelianus⁴⁹ a Hieronymus se ve 4. stol. domníval, že jeho současník Cornelius Paulus zdědil své příjmení od apoštola Pavla,⁵⁰ jímž byl dle tradice vyučen právě Pudens.⁵¹ Janne proto oba ztotožňuje, považuje jméno „Pudens“ za jméno křestní.

⁴⁴ Srv. 2Tim. 4,21.

⁴⁵ Např. někdejší existencí mozaiky v kapli kostela sv. Pudenziany, k němuž srv. níže s. 50 v pozn. 96, zobrazující Petra mezi dvěma beránky. Ta vznikla ve 4. stol., v roce 1595 ji ještě viděl a její nákres pořídil španělský dominikán Alfonso Chacón, později však byla zničena, k čemuž srv. DE ROSSI 1867, s. 43 s pozn. 3, kde odkazuje na Chacónův nákres zachovaný v jednom z vatikánských rukopisů, a na s. 44 i reprodukci nákresu.

⁴⁶ Míněn zřejmě ICUR V 15372 ze 4. stol., zařazený ve svazku „Coemeteria reliqua viae Appiae“, ale dochovaný právě v Pudenzianě a věnovaný jejím vlastním synem jakési CORN(eliae) PUDENTIANETI.

⁴⁷ Srv. Act. SS. Pudent. et Praxed. 4; 8 [ASS V 4, p. 300].

⁴⁸ Viz k němu MARUCCI (1912, s. 863), podle něhož, s odvoláním na autoritu de Rossiho, se na základě *cognomina* Felix lze domnívat, že šlo o člena rodu Corneliů. S tím souhlasil i JANNE 1933, s. 352.

⁴⁹ CIL VI 1454 = CIL VI 31659.

⁵⁰ Což je ale zřejmě omyl. JANNE (1933, s. 352) totiž jen vágně odkázal na de Rossiho, ten se však k věci opravdu vyjadřuje, viz DE ROSSI 1867, s. 43 s pozn. 2: jakýsi Hieronymův současník předstíral, že pochází *de antiquissimo genere Corneliorum*, zatímco dle Hieronyma měl své jméno mít *ex apostolis*, k čemuž se odkazuje na HIERON. *Comm. in Ionam* 4; *adv. Ruf.* I 30; *Epist.* 112. Tyto odkazy však absolutně nespokojí. HIERON. *Comm. in Ionam* 4,6 zmiňuje kohosi označeného jako Canterius, ten však opravdu pocházel z prastarého rodu Corneliů, ale holedbal se, že je potomkem Asinia Polliona, a nepomůže ani Duvalův kritický aparát, ani jeho poznámky *ad loc.* U HIERON. *adv. Ruf.* I 30 už je pouze narážka na *Asinium Pollionem de genere Corneliorum* a opět ani z Lardetovy edice, ani z jeho komentáře (LARDET 1993, s. 122n., pozn. 224) nevyplýne nic, co by bylo oporou pro tento argument. A u HIERON. *Epist.* 112,22 je poznámka *adserente illius temporis Cornelio et Asinio Pollione* a opět ani edice Labourtova žádné vodítko neposkytuje. A současně ani PLRE, ani PChBE neregistrují žádného Cornelia Paula.

⁵¹ Srv. Act. SS. Pudent. et Praxed. 1 [ASS V 4, p. 299], ale k tomu i níže s. 51 v pozn. 101.

Kromě všech těchto postav však Janneho zaujala ještě jedna, která se stala součástí procesu, jenž následoval krátce po tomto. Jde o Servilii,⁵² manželku Annia Polliona, obviněného z účasti na Pisonově spiknutí a vypovězeného do vyhnanství, a dceru stoika Barey Sorana žalovaného v roce 66. Obviněna byla vzápětí i sama Servilia, a to z toho, že zaplatila provozovatelům magie,⁵³ v čemž viděl obvinění z křesťanství Attilio Profumo.⁵⁴ Servilia se totiž brání ujišťováním: „Já jsem se o císaři nezmínila jinak než jako o bohu“,⁵⁵ dle Profuma byli tedy oni provozovatelé obviňováni z bezbožnosti vůči císařskému kultu.

Tento argument Janneho zcela nepřesvědčil, protože mohlo jít o obvinění z „běžné“ magie a císařovo jméno mohlo být „zneužito“ podobně jako v aféře Libona Drusa z počátku vlády Tiberiovy, který si měl na jakýsi seznam vlastní rukou připsat ke jménům Caesarů a senátorů „výhružné, dílem nesrozumitelné poznámky“.⁵⁶ Nachází však i podpůrné argumenty. Servilia je tázána, zda kvůli zaplacení obřadu prodala své svatební šperky a náhrdelník,⁵⁷ což může být reflexe raněkřesťanské praxe vzdávání se majetku ve prospěch obce. V odpovědi Servilia ujišťuje, že se nedopustila ničeho bezbožného, usilovala pouze o to, aby její otec vyvázl, a přitom objímá oltář,⁵⁸ takže onen magický obřad spočíval jen v modlitbě. Tyto indicie sice nejsou průkazné, nicméně napovídají právě křesťanství. V Serviliině odpovědi však zaujme ještě jeden moment, totiž když říká o dotyčných provozovatelích magie: „Ať ti lidé, předtím mně neznámí, sami rozváží, jak se nazývají a která umění provozují!“⁵⁹ Tento „název“, *nomen*, totiž tímtež způsobem zmiňují i Tacitus jinde, Plinius a Tertullianus.⁶⁰ Jinak než skrze křesťanství tak Tacitovu formulaci uspokojivě vysvětlit nelze.

⁵² O ní JANNE 1933, s. 354nn.

⁵³ TAC. *Ann.* XVI 30,2.

⁵⁴ PROFUMO 1905, s. 262–264 a srv. i s. 344 a 503n.

⁵⁵ TAC. *Ann.* XVI 31,2: *nulla mihi principis mentio nisi inter numina fuit* (překl. Antonína MINAŘÍKA a Antonína HARTMANNA, s. 474).

⁵⁶ K samotné aféře srv. TAC. *Ann.* II 27–32; seznam obsahující *atrocis uel occultas notas* je zmíněn *ibid.* 30,2 (překl. Antonína MINAŘÍKA a Antonína HARTMANNA, s. 91).

⁵⁷ TAC. *Ann.* XVI 31,1.

⁵⁸ TAC. *Ann.* XVI 31,1 a podobně i 30,2.

⁵⁹ TAC. *Ann.* XVI 31,2: *uiderint isti, antehac mihi ignoti, quo nomine sint, quas artes exercent* (překl. Antonína MINAŘÍKA a Antonína HARTMANNA, s. 474).

⁶⁰ TAC. *Ann.* XV 44,3: *auctor nominis eius Christus*; PLIN. *Epist.* X 96,2: *nomen ipsum, si flagitiis careat, an flagitia cohaerentia nomini puniantur*; TERT. *Apol.* 2,18: *de eo nomine excludamur ... non scelus aliquod in causa esse, sed nomen*.

Potud shrnutí Janneho argumentace, která má, jak už bylo naznačeno, závažné slabiny, k nimž se vrátím vzápětí. Předtím je však třeba poukázat na to, jak byla reflektována v soudobém i pozdějším bádání, protože považuji za překvapivé, že zůstala v podstatě nepovšimnuta. Přitom není bez zajímavosti, že publikována byla v později jistě prestižním periodiku, totiž *L'antiquité classique*, nicméně v jeho teprve druhém ročníku. V rámci *Chronique* v *Revue belge de philologie et d'histoire* ji sice v následujícím roce bez jakýchkoli protestů shrnul E. Van der Veken,⁶¹ jiné ohlasy však nenacházím. V příslušném svazku *Prosopographia imperii Romani* je snad zohledněna jen v případě Iunie Lepidy, o níž je jen s vágním odkazem na *nonnulli* řečeno, že může jít o tutéž jako v Pavlově listu Římanům.⁶² V Koestermannově vlivném komentáři k Tacitovi i Eckově neméně vlivném článku o křesťanech mezi senátory předkonstantinovského období je pozornost věnována také jen Iunii Lepidě, a to v téže souvislosti, na Janneho však odkazováno není. Prvně jmenovaný ji přitom prohlašuje za sotva přijatelnou,⁶³ druhý vznáší oprávněnou námitku: Iúnia jmenovaná dohromady s jakýmsi Androníkem, což je jméno typické pro propuštěnce, byla spíše propuštěnkou rodu Iuniů a nikoli aristokratka.⁶⁴

Námitek se však nabízí více.⁶⁵ Iúnia z Pavlova listu jistě nebyla majitelkou domu, protože ti jsou jako taková Pavlem jasně identifikováni.⁶⁶ Pokud

⁶¹ VAN DER VEKEN (1934).

⁶² PIR² I 861. K věci samé srv. výše na s. 38n.

⁶³ KOESTERMANN 1968, s. 349.

⁶⁴ ECK 1971, s. 392. Tímto, podle mě přijatelným, předpokladem je ovšem problematizováno výše na s. 39 s pozn. 18 zmíněné pojetí, podle něhož tato Iúnia, a tedy i Androníkos, byli sami apoštoly, kteří křesťanství přijali dříve než Pavel. Nelze totiž počítat s tím, že by se křesťanství před zahájením právě Pavlovy činnosti příliš šířilo mimo Palestinu, takže by tato Iúnia, bez ohledu na to, zda byla či nebyla Židovkou, musela být propuštěna rodem Iuniů a poté přijít do Palestiny v krátkém mezidobí mezi zahájením a vyvrcholením Ježíšovy činnosti a přijetím křesťanství Pavlem. To samozřejmě není nemožné, ale ani příliš pravděpodobné.

⁶⁵ A to, i když pustím ze zřetele jednu okolnost, která sama problematizuje hned několik z Jannem probíraných případů, totiž otázku, kdy se vůbec křesťanství v Římě začalo šířit. Podle Janneho představ by to totiž muselo být velmi brzy, nejpozději hned na počátku 40. let 1. stol. Jelikož se však při řešení této otázky nelze opřít o žádné hmatatelné indicie, k čemuž srv. např. výklad BROWNŮV (2004, s. 92nn.), ponechám ji stranou a soustředím se na informace týkající se přímo výše probraných postav, které Janne za křesťany považoval.

⁶⁶ Srv. *Rom.* 16,3–5 a 16,10–11. Jde o manželský pár Aquilu a Priscillu a dále Aristobúla a Narkissa, kteří ovšem určitě křesťany nebyli, protože jejich jména jsou použita spíše jen k identifikaci domů, v nichž nějací křesťané sloužili.

jde o Iunii Lepidu, Janneho výklad je v jednom detailu zavádějící, tvrdí totiž, že o ní císař nerozhodl,⁶⁷ nicméně Tacitus se k jejímu osudu už vůbec nevrací, takže to je samozřejmě možné, ale nikoli jisté. S představou, že byla křesťankou, by však bylo především těžko sluchitelné, pokud byla kněžkou Athény Polias v Athénách, ani to však není jisté.⁶⁸ Janne ovšem operoval i s jejím příbuzenstvím, nicméně informace, které známe z jiných než jím citovaných pramenů, přibližují okolnosti, které on považoval za záhadné, a tudíž ukazující na to, že mohlo jít o křesťany, ve skutečnosti však takové nejsou. Appius Silanus se stal obětí buď intrik Messalininých a Narkissových, anebo svého postavení potenciálního soka Claudiova.⁶⁹ Sestra, s níž měl páchat incest Lucius, byla dle Tacita „jistě sličná a prostopášná“,⁷⁰ takže o nepochopení křesťanské praxe v tomto případě nejspíše nešlo, a to ani ve světle Tacitova upřesnění, že šlo o „ne neřestnou, ale netajenou lásku sourozenců“.⁷¹ Navíc

⁶⁷ JANNE 1933, s. 337 s pozn. 3.

⁶⁸ Tvrdí to bez odkazu na pramen KOESTERMANN (1968, s. 349), nicméně pokud jím je *IG II-III² 4242*, pak jí být nemusela, protože jde, navzdory PIR² I 861, spíše o věnování Iunii Lepidě od kněžky Athény Polias: [Ἰ]ουνίαν Λεπέδαυ | Σειλανοῦ Τογκουάλτου θυγατέρα ἱέρ[ε]ια | Ἀθηναῖς Πολ[ι]άδος | Ἰουνία Με[γ]ίστη Ζή-ἠ-ῶλιος Σ[ου]ν[ι]έως | θυ[γάτηρ] („Iunii Lepidě, dceři Silana Torquata, (věnuje) kněžka Athény Polias Iúnia Megisté, dcera Zénóna ze Súnia“; překl. IP). Také datace je nejistá, dle PIR² I 861 s odkazem na autoritu Mommsenovu snad pochází z doby vlády Claudiovy, což by čas na eventuální pozdější konverzi poskytovalo.

⁶⁹ Tyto intriky líčí Suet. *Div. Claud.* 37,2 a Cass. Dio LX 14,3–15,1, kteréžto zprávy Janne (1933, s. 339, pozn. 2) registroval, ale poukázal na to, že některé okolnosti jsou podezřelé, zejména právě údajná spolupráce Narkissova s Messalinou, jak si všiml už Groag (1899, s. 2793n.). Janne tak konkrétně Cassia Diona podezíral, že motiv, totiž vzepření se milostným choutkám Messalininým, si vymyslel, protože ve svých pramenech nalezl zprávy jen o nejasném zločinu (totéž měl ostatně učinit i v případě Iuliině, dle Cass. Dio LX 18,4 oběti Messalininy žárlivosti). Současné autoritě však tento motiv tak podezřelý nepřipadá, srv. Levick 2015, s. 66: „[t]his looks like mechanically applied embroidery at first, but if a sexual relationship was advantageous to Messalina, the story may be true“, zatímco u Doreyho (1966, s. 147), podle něhož tato líčení nelze brát vážně, nacházím jisté pravděpodobnější konstrukci, totiž právě že Appius mohl být vnímán jako potenciální sok Claudioův, a navíc mohl být zapleten do spiknutí Scribonianova a Vinicianova, které propuklo v otevřenou vzpouru vzápětí po Appiově popravě (srv. Cass. Dio LX 15,2–3 a Suet. *Div. Claud.* 13,2).

⁷⁰ Tac. *Ann.* XII 4,1: *sane decora et procax* (překl. Antonína Minaříka a Antonína Hartmanna, s. 292).

⁷¹ Tac. *Ann.* XII 4,2: *fratrumque non incestum, sed incustoditum amorem* (překl. Antonína Minaříka a Antonína Hartmanna, s. 292).

tento Lucius zřejmě spáchal sebevraždu.⁷² Povahu Domitie Lepidy srovnával Tacitus s Agrippininou, a to s tím, že se od sebe nikterak nelišily,⁷³ čehož si ještě Willenbücher ve své argumentaci vědom byl,⁷⁴ ale Janne na to nikterak nereflektoval, ačkoli se to příliš neslučuje s jím s oblibou užívaným argumentem o povahových vlastnostech těchto údajných křesťanů.⁷⁵ A k sebevraždě tato Lepida pro změnu nabádala Messalinu.⁷⁶ Pompeius, zahrnutý do Suetoniova seznamu osob odsouzených Claudiem na základě jen nejistého, ale dle Janneho bezpochyby v každém případě totožného, obvinění a bez možnosti obhajoby,⁷⁷ byl podle informace u téhož Suetonia bezprostředně následující „ubodán při souloži s mladičským miláčkem“.⁷⁸ Navíc Janne jednu oběť na tomto seznamu ze svých úvah vynechal: Iulii Livillu, s níž její bratr Caligula jednak „pěstoval neřestný styk“ a jednak ji „často sám dával napospas svým zvrhlíkům“.⁷⁹ A dlouholeté truchlení, s nímž operoval nejen Janne v případě Pomponie Graeciny, ale právě on i v případě dalších osob navázaných na Iunii Lepidu,⁸⁰ zřejmě nebylo tak výjimečné, aby je bylo možné považovat za známku křesťanství té které osoby.⁸¹

⁷² Explicite to tvrdí TAC. *Ann.* XII 8,1, z formulace u Suet. *Div. Claud.* 29,2: *Silanus ... morisque ... coactus* to v zásadě plyne též, byť ne jednoznačně, a ani SEN. *Apoc.* 8,2, podle něhož Claudius *Silanus ... occidit*, to vlastně nevylučuje.

⁷³ Srv. TAC. *Ann.* XII 64,3.

⁷⁴ Srv. WILLENBÜCHER 1913, s. 367.

⁷⁵ Srv. výše s. 38 v pozn. 15 a na s. 40.

⁷⁶ Srv. TAC. *Ann.* XI 37,3.

⁷⁷ Suet. *Div. Claud.* 29,1, k němuž srv. výše na s. 37 n.

⁷⁸ Suet. *Div. Claud.* 29,2: *Pompeius in concubitu dilecti adulescentuli confossus est* (překl. Bohumila RYBY, s. 265). Jeho bratr Piso, k němuž srv. výše s. 38 v pozn. 15, byl jednak *quindecemvirem sacris faciundis* a oženil se s dcerou augura (srv. *CIL* VI 31723) a jednak nepohrdl azylem Vestina chrámu, byť ho před stoupenci Othonovými nakonec nezachránil (srv. TAC. *Hist.* I 43,2). A o jejich otci Crassovi Frugi, k němuž srv. výše s. 38 v pozn. 15, se DOREY (1966, s. 147n.) jistě oprávněně domníval, že mohl, stejně jako Appius Silanus, toužit po vládě.

⁷⁹ Suet. *Calig.* 24,1: *consuetudinem stupri fecit* a 24,3: *quas saepe exoletis suis prostraverit* (překl. Bohumila RYBY, s. 212 a 213). Tím však, pravda, nelze vyloučit, že se zrovna ona křesťankou nemohla stát až po Caligulově smrti.

⁸⁰ Srv. výše na s. 38.

⁸¹ K Pomponii srv. zejména výklad WANDINGERŮV (1873, s. 35nn.), který poukazuje na některé aspekty, jimiž se zákonem předepsaný smutek mohl podobat způsobu života vyplývajícímu z přijetí křesťanství, zejména odložení ozdob a stranění se veřejné zábavy. U MORAVOVÉ-BARBU (2000, s. 343) nacházím domněnku, zda Pomponii neměl na mysli SEN. *Cons. ad Helv.* 16,2, když kritizuje ženy, jejichž truchlení

Lucius Iunius Silanus Torquatus spáchat sebevraždu dle Tacita odmítl, nicméně svým vrahům kladl tuhý odpor a musel být přemožen hrubým násilím.⁸² To první by s jeho případným křesťanstvím bylo velmi dobře slučitelné, to druhé však jen obtížně, stejně jako to, že zřejmě projevoval nějaké vladařské ambice. Krátce před touto aférou totiž Piso odrazoval své spoluspiklence od úkladné vraždy Nerona ve prospěch veřejné proto, aby ze situace nemohl profitovat právě Silanus.⁸³ Ještě závažnější překážkou však je fakt, že od roku 60 náležel ke kněžskému bratrstvu *Salii Palatini*.⁸⁴ Z pozdějšího pramene vyplývá, že Silanovým žalobcem i svědkem proti němu byl jeho učitel, stoický filozof Héliodóros,⁸⁵ z toho však už nic dalšího vyvodit nelze.

Argumentaci ke Calpurniovi Fabatovi nepovažoval za průkaznou ani sám Janne.⁸⁶ Zásadní otázkou nicméně je, zda je přijatelné, že by z Pliniova dopisu o křesťanech⁸⁷ naprosto nijak nevyplynulo, že dědeček Pliniovy aktuální manželky byl křesťan, navíc dědeček, v jehož domě pravděpodobně byla jako sirotek vychována,⁸⁸ takže by nejspíše byla křesťankou i ona sama? Dále je třeba připomenout, že to, zda byl křesťanem Flavius Clemens, není jisté, ba spíše naopak,⁸⁹ čímž se problémem stává, respektive nelze operovat s tím, že jím není, Fabatův kněžský post. Navíc jeho kariéra zas tak chudá

---

ukončila až jejich smrt. Je ovšem pravda, že Seneca přímo říká, že tyto ženy truchlily pro ztracené syny, na což ostatně poukazuje i Wandinger, když odmítá podobnost případu Pomponiina s některými konkrétními obdobnými, v nichž dotyčné ženy také ztratily někoho příbuzného. V čem je ale tato Senecova zpráva totožná s Tacitovou (viz odkaz výše s. 38 v pozn. 16) je přímá zmínka smutečního šatu, který měla nosit Pomponia i ženy, k nimž se vztahoval Seneca. Chápat Tacitovu zprávu jen jako neporozumění křesťanskému postoji k životu tedy asi nelze.

⁸² Srv. TAC. *Ann.* XVI 9,2.

⁸³ Srv. TAC. *Ann.* XV 52,1–2.

⁸⁴ Srv. *CIL* VI 2002, ř. 8 a k tomu MOMMSEN 1903, s. 128n.

⁸⁵ *Schol. ad Iuvenal.* I 33 komentuje slova *magni delator amici* a případ Héliodóruv uvádí jako jeden z možných výkladů. Nejistota ale tkví v tom, zda ho lze k těmto slovům vztáhnout, věc sama je konstatována bez stínu pochybnosti.

⁸⁶ Srv. JANNE 1933, s. 343.

⁸⁷ Tedy PLIN. *Epist.* X 96, k němuž dále srv. níže s. 58 v pozn. 129.

⁸⁸ K domněnce, ovšem velmi přesvědčivé, jež sama je staršího data, srv. SHELTON 2013, s. 255nn. A srv. i tamtéž, s. 257n. postřehy této badatelky k Fabatově reakci, kterou Plinius zřejmě očekával, na zprávu o tom, že jeho vnučka potratila. Při vši ošemetnosti takového argumentu si troufám tvrdit, že s představou, že Fabatus byl křesťan, příliš dohromady nejde.

⁸⁹ Srv. odkaz výše na s. 35 v pozn. 2.

nebyla, vezme-li se v potaz jen období před vypuknutím aféry, jež naopak ho zřejmě o její zdárné pokračování připravila.⁹⁰ A více méně samozřejmé je, že oslavu jeho narozenin mohlo zdržet i cokoli jiného, než jen jeho vlastní odmítání, implikuje-li vůbec dotyčná formulace právě zdržení oslavy.

Pokud jde o Cornelia Marcella, je opět zavádějící dojem, který Janne nazvuje, že zemřel za záhadných okolností. Tacitus o nich vlastně ani neinformuje, nářážka na ně je totiž součástí Othonovy řeči proti Galbovi, v níž je vypočteno osm zavražděných včetně uzurpátora Nymphidia, všichni buď v provincii, nebo někde, kde stáli v čele vojska či mohli jinak hrozit coby konkurenti stávajícího *principa*.⁹¹ Nápis, které měl Janne na mysli,⁹² zase neobsahuje výčet zastávaných úřadů, ale jeden zastávaný aktuálně, takže na chudost jeho úřední kariéry z nich usuzovat nelze. A navíc je první z nich věnováním bohyni Concordii a druhý nejspíše Cereře.⁹³

Problémem je i možnost identifikace Tacitova Marcella s tím, který vystupuje ve *Skutcích Petrových*, a to i v rámci samotné Janneho argumentace, tedy odhlédnuto od otázky, zda vůbec jde o historickou postavu.⁹⁴ Nero totiž tohoto Marcella do provincie poslat nehodlal, takže by tam musel být vyslán až Galbou, jímž tam měl být během jeho krátké vlády zároveň i zabit. Že by Nero svůj slib nedodržel, jak s tím operoval Janne, považuji za nouzové, a proto samo o sobě nepravděpodobné řešení. K samotné možnosti této identifikace se však Janne propracoval několika zásahy do diskuse o *Skutcích* samotných, nezdá se však, že by s nimi uspěl.⁹⁵

⁹⁰ Srv. odkaz výše s. 39, pozn. 22 a k tomu SHERWIN-WHITE (1966, s. 264), který ji komentuje slovy „full equestrian military career“, která teprve vinou probírané aféry končí abruptně menším správcovským úřadem. A dále srv. PLIN. *Epist.* VIII 10,3, a to jednak k Pliniovu lichocení stran Fabatovy vlastní kariéry, dosti zvláštnímu, pokud by se jí jako křesťan snažil vyhnout, a jednak k očekávání jeho očekávání, že i jejich společní potomci budou o kariéru usilovat.

⁹¹ Srv. odkaz výše s. 40, pozn. 28. GROAG (1900, s. 1406, č. 262) ostatně přímo říká, že Marcellus zřejmě v Hispanii velel legii.

⁹² *CIL* X 7192 = *ILS* 6767; *CIL* X 7266.

⁹³ V *CIL* X 7266 je totiž ze jména bohynina v ř. 1 viditelná jen spodní polovina prostředního E a přilehlé spodní části obou okolních R.

⁹⁴ Nepochybně nejen dle ECKA (1971, s. 395n. v pozn. 82) nikoli. A u DOSTÁLOVÉ (2003, s. 121 v pozn. 64) lze konzultovat odkazy na autority, podle nichž je právě přítomnost příznivců křesťanství z výše postavených vrstev společnosti jednou z indicí toho, že tyto *Skutky* pocházejí až z konce 2. stol.

⁹⁵ K obecnému rámci této diskuse srv. výše s. 41 v pozn. 30, pokud jde o totožnost Marcellovu, DOSTÁLOVÁ (2003, s. 107 v pozn. 15) zřejmě přijímá jeho ztotožnění s prokonzulem Bithýnie Graniem Marcellem, její odkaz na PIR² G 211 je však

Ještě vratší je pak možnost jeho identifikace se senátorem Pudentem, má-li to být postava už z 1. stol. Už sama tradice, že právě on byl hostitelem Petrovým v Římě, je jen nepřímá.⁹⁶ O jeho příslušnost k rodu Corneliů lze také s úspěchem pochybovat: jméno C. Marius Pudens Cornelianus⁹⁷ totiž spíše nosil člen rodu Corneliů pouze adoptovaný do rodiny Mariů Pudentů⁹⁸

v tomto smyslu zavádějící, neb sám tamtéž žádnou zmínku k této možnosti nenacházím. Každopádně však sdílím JANNEHO (1933, s. 347n.) námitku, že přes jistou podobnost „sochové“ aféry, do níž byl tento Granius Marcellus zapleten a k níž srv. TAC. *Ann.* I 74,3, není možné právě tohoto prokonzula (dle Janneho i TAC. *Ann.* I 74,1 praetora, nicméně srv. PIR² G 211) roku 15 považovat za předobraz Marcella tradice specificky křesťanské a římské. Ostatně i okolnosti, které uvádí DOSTÁLOVÁ (2003, s. 130n., pozn. 118), jsou vposledku také indicií římského původu těchto *Skutků*. V tomto ohledu tedy alespoň východisko Janneho argumentace považují prozatím za přijatelné, byť např. to, jak se on sám vztáhl k „sochové“ aféře (viz výše s. 41 n.), za šťastné řešení v žádném případě nepovažují.

⁹⁶ Dle BARNESE (1900, s. 72nn.) je založena především na existenci tří památek. První je kostel sv. Pudenziany stojící na místě oratoře zřízené původně v domě Pudentově (věc sama má být doložena texty Barnesem jen velmi vágně odkazovanými, ale zde je prozatím možné jeho argumentaci přijmout bez dalšího ověření; k samotnému názvu však srv. i níže s. 51 v pozn. 99). V něm se nacházela mozaika ze 4. stol. zobrazující právě Petra (k níž srv. výše s. 43, pozn. 45, zde je však třeba dodat, že sama postava na mozaice jako Petr identifikována není, k identifikaci nicméně srv. DE ROSSI 1867, s. 43n.). Druhou je dřevěný oltář, údajně Petrův, jehož jedna deska je dodnes dochována právě v Pudenzianě a zbytek v Lateránu, kam měl být přemístěn ve 4. stol. Že jde o totéž dřevo, bylo v 19. stol. ověřeno, a že jde skutečně o oltář Petrův, má kromě toho, že ve 4. stol. o tom nikdo nepochyboval, dokládat to, že byl pečlivě uchovávan, ačkoli jinak se (ovšem dle Barnesovy vlastní argumentace) standardně používaly oltáře kamenné. A třetí je tak zvaná *sella gestatoria*, dnes uložená ve Vatikánu, zprávy o níž ale sahají jen do 4. stol. (ještě starší možné nářky na ni ale cituje DE ROSSI 1867, s. 33nn.). I Barnes dále přiznává, že, už blíže nespécifikovanou, tradici (srv. však i DE ROSSI 1867, s. 36, z jehož výkladu plyne, že jde jen o domněnku badatele 19. stol.), podle níž mělo jít o senátorské křeslo darované Pudentem Petrovi, zpochybnili v jeho době starožitníci (DE ROSSI 1867, s. 36n. líčí totéž jako svůj vlastní výzkum). Přesto však trvá na tom, že pochází z doby apoštolské a byla umístěna v Pudenzianě.

⁹⁷ Srv. odkaz výše s. 43, pozn. 49.

⁹⁸ DE ROSSI (1867, s. 46); BARNESE (1900, s. 31); MARUCCHI (1912, s. 863) a zřejmě i JANNE (1933, s. 353) byli sice přesvědčeni, že se původně musel jmenovat Cornelius Pudens, ale to je možnost, kterou, jak vyplývá ze stručného nástinu aktuálních znalostí o vytváření jmen adoptovaných osob u LINDSAYE (2009, s. 87nn.), pouze nelze vyloučit. Standardním, byť leckdy nedodržovaným, způsobem však bylo připojení původního *gentilicia* rozšířeného příponou *-ianus* ke jménu adoptivního otce.

a existenci Corneliie Pudentianetis (nikoli Pudentiany) pohřbené ve 4. stol. v Callixtových katakombách nelze považovat za doklad existence rodu Corneliů Pudentů v 1. stol.⁹⁹ Ani jméno Pudens figurující ve druhém listu Tímotheovi není autentickým dokladem existence současníka apoštolů toho jména, tento list totiž nebývá počítán mezi autentické listy Pavlovy a např. Vouga jej datuje do období 100–140,¹⁰⁰ a ostatně i sama tradice, na niž se odvolává Janne, nabízí i jiná řešení, která rozpor v ní eliminují ve prospěch 2. stol.¹⁰¹ Žil-li ovšem jaký křesťan jménem Pudens už v 1. stol., pak je nejspíše třeba zohlednit při jakémkoli pokusu o jeho identifikaci tradici řeckou, která ho prohlašuje za mučedníka a jednoho ze sedmdesáti učedníků vyslaných Ježíšem, aby hlásali jeho učení,¹⁰² přičemž je těžko představitelné, že by takto byl uchopen římský senátor.¹⁰³

Přesvědčení dřívějších badatelů zřejmě vychází z toho, že Gaius Marius jako první významný nositel tohoto jména neměl *cognomen*, a tudíž i tento Marius musel převzít to své ze svého původního jména, tedy podobně jako se např. Titus Pomponius Atticus po adopci Quintem Caecilium, který *cognomen* také neměl, stal Quintem Caecilium Pomponianem Attikem, k čemuž srv. Cic. *ad Att.* III 20, insc. (pořadí obou připojených jmen je ale obrácené!). Pozdější Mariové ale už evidentně *cognomen* měli, jako např. pokračovatel ve Suetoniových životopisech Marius Maximus. A jméno Pudens je současně doloženo v několika římských rodech, k čemuž srv. MARUCCHI 1912, s. 862.

⁹⁹ Ke správné podobě jejího jména srv. výše s. 43 v pozn. 46, pročez tím samozřejměji nejde přímo o údajnou Pudentovu dceru Pudentianu, která měla dle *Act. SS. Pudent. et Praxed.* 4 [ASS V 4, p. 300] být pohřbena vedle otce v katakombách Priscilliných. A k dalšímu problému srv. výklad EDMUNDSONŮV (1913, s. 246n.), z něž plyne, že i samotný název sv. Pudenziany vznikl přímo ze jména Pudentova, a nikoli ze jména jeho dcery, již ale on sám prohlásil za historickou, a to s odvoláním na prameny popisující situaci 4. a 5. stol. a zmiňující existenci všech tří hrobů, tedy Pudentova, Pudentianina a Praxedina, právě v Priscilliných katakombách. K možným okolnostem vzniku akt samých dále srv. LLEWELLYN (1976).

¹⁰⁰ VOUGA 1997, s. 16.

¹⁰¹ Srv. výše s. 42 s pozn. 42 a 43 a k tomu *Act. SS. Pudent. et Praxed.* 1 [ASS V 4, p. 299], kde je dle JANNEHO (1933, s. 350 a 351) Pudens označen jako *frater noster et amicus apostolorum*, bollandistický editor však dal přednost čtení *frater noster et amicus, apostolorum [cultor]*, které, jak vyplývá z *comm. ad loc.* [ASS V 4, p. 301, not. b], má také jistou oporu v rukopisné tradici. A informaci, že byl *a B. Paulo doctus* opravil na *a B. Pio doctus*, tedy jménem římského biskupa v polovině 2. stol., k čemuž srv. *comm. ad loc.* [ASS V 4, p. 301, not. c] i §2 předmluvy [ASS V 4, p. 296sq.].

¹⁰² Srv. *Luc.* 10,1–24 a dále Ps.-DOROTH. *Synops. de vit. et mort. prophet.* p. 143, 1–4 Schermann a *Synax. Eccl. Const. mens. April.* 14,1, kde je Pudentovo mučednic-

Dobře podložena nakonec není ani identifikace Marcella ze *Skutků Petrových* s tímto Pudentem. Vazba na dům Aquily a Priscilly je totiž v tradici Marcellově jen velmi pofidérní, ve *Skutcích Petrových* je totiž zmíněn jen coby místo pobytu dvou žen, které jako jedny z mála a na rozdíl od Marcella neodpadly k Šimonu Mágovi, a to dříve než vůbec samotný Marcellus vstoupí do děje.¹⁰⁴

Postavou, kterou se Janne vůbec nezabýval, je Vulcacijs Tullinus. Tím jistě nechtěl mlžít, jen o něm zřejmě nezjistil nic, co by svědčilo o tom, že by také mohl být křesťanem, a proto ho vynechal. Lze se však oprávněně domnívat, že v případném procesu s křesťany by jimi byli všichni obžalovaní, a nikoli jen někteří, zvláště pokud spolu sdíleli verdikt, a ten tento sdílel společně s Marcellem a Fabatem. Je tedy namístě ověřit, zda něco naopak nesvědčí proti tomu, že mohl být křesťanem. Tacitus ovšem zmiňuje už pouze tribuna lidu v roce 69 Vulcacia Tertullina,¹⁰⁵ což může a nemusí být tentýž, obvykle však bývají ztotožňováni.¹⁰⁶ Politická aktivita se však s křesťanstvím příliš kompatibilní nezdá.

---

tví spolu s Aristarchem a Trofimem a samotným Pavlem, přičemž všichni měli být sťati, datováno do doby vlády Neronovy. Na Dórothea coby autoritu se přitom odvolává i *Synaxarion*, v němž přímo figuruje i údaj o přináležitosti oněch tří k sedmdesátí ucedníkům, zatímco v textu Pseudo-Dórotheově figuruje dle Schermannova kritického aparátu tentýž údaj jako okrajová glosa. Naproti tomu líčení *Act. SS. Pudent. et Praxed.* 1 fin. [ASS V 4, p. 299] Pudentově mučednické smrti nenasvědčuje.

¹⁰³ Ani řešení EDMUNDSONOVO (1913, s. 247), který prohlásil Pudenta z akt za syna Pudenta z *2Tim.* 4,21, tak nelze přijmout, stejně jako identifikaci tohoto Pudenta a spolu s ním zmíněné Claudie s párem, jehož sňatek oslavuje *MARTIAL. Epigr.* IV 13 a srv. i XI 53. Ta byla ostatně odmítána už dříve, protože ve *2. Tim.* 4,21 jsou pozdravující římstí křesťané uvedeni v tomto pořadí: Εὐβουλος καὶ Ποῦδης καὶ Λίνος καὶ Κλαυδία καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες, pročež se nezdá, že by tito Pudens a Claudia měli být manželi, k čemuž srv. EDMUNDSON 1913, s. 244. Další argumenty, které uvádí BARNES (1900, s. 41nn.), se tak mohou vztahovat jen k Pudentovi a Claudii oslavovaným Martialem, jak si byl ostatně Barnes sám zjevně vědom, byť jeho další konstrukce směřující k identifikaci i s křesťany týchž jmen nejsou nedůmyslné. Jinde (1900, s. 57) pak domýšlí, že Linus jako aktuální zastupující hlava římské církve v domě Pudentově a Claudiině žil, a proto je uveden mezi nimi. EDMUNDSON (1913, s. 244) však poukázal na silný protiargument, totiž že samotné epigramy jsou pozdější (k chronologii Martialovy básnické činnosti spadající až do 80. a 90. let 1. stol. srv. např. CONTE 2003, s. 448), ale i na fakt, že jméno Claudia bylo časté.

¹⁰⁴ K Janneho představě o zmínce tohoto domu ve *Skutcích Petrových* srv. výše s. 42 v pozn. 41 a k tomu dále odkaz výše s. 42 v pozn. 40, na onom místě se totiž Marcellus teprve sám v ději objevuje.

¹⁰⁵ TAC. *Hist.* IV 9,2.

Na základě této konfrontace Janneho argumentů s dalšími poznatky tedy nelze než konstatovat, že možnost, že oběti celého procesu byli křesťané, se v každém jednotlivém případě jeví jako mnohem problematičtější, než nakolik on připouštěl. V potaz je však možno vzít i další okolnosti, zejména formulaci obvinění vzneseného dle Tacita proti Iunii Lepidě. Podle Janneho šlo o incest a provozování magie, to druhé však je otázkou. Formulace *diri sacrorum ritus*¹⁰⁷ je v tomto smyslu podezřelá už proto, že jinde je Tacitus explicitní a hovoří přímo o magii, nebo aspoň o zaříkávání.¹⁰⁸ Jaké jiné „odpudivé obřady“ by zde ovšem mohl mít na mysli? Jak už bylo řečeno, Janne si dal práci s tím, aby dokázal, že už v 1. stol. křesťané čelili obvinění z magie,¹⁰⁹ obviněním z odpudivosti svých obřadů však čelili každopádně také, a to univerzálněji, nikoli jen kvůli těm, které bylo lze považovat za provozování magie.¹¹⁰ Nelze tedy vyloučit, že i Tacitova formulace je ozvukem takových obvinění, což by samozřejmě možnost, že obžalovaní skutečně čelili obvinění z křesťanství, naopak posilovalo.

Další otázkou však je, zda tito obžalovaní byli obviňováni oprávněně. Janneho argumentace totiž vychází z toho, že nějaký reálný základ tato obvinění měla. Lze ji však přijmout jen do té míry, že zřejmě nebyla akcí dvora, ale spíše profesionálních uduvačů,¹¹¹ což ovšem neznamená, že obvinění nemohla být smyšlená, což ostatně sám Tacitus explicitně říká.¹¹² Janne asi tuto

¹⁰⁶ SRV. HANSLIK 1962, s. 1837, č. 16; KOESTERMANN 1968, s. 349; HEUBNER 1976, s. 30.

¹⁰⁷ TAC. *Ann.* XVI 8,2. Jako magické praktiky ovšem bývá chápána často, srv. např. KOESTERMANN 1968, s. 349 nebo MELOUNOVÁ 2012, s. 118 s pozn. 5.

¹⁰⁸ K magii srv. TAC. *Ann.* II 27,2: *magorum sacra*; VI 29,4: *magorum sacra*; XII 22,1: *obiceret Chaldaeos, magos interrogatumque*; XII 59,1: *magicas superstitiones* a výše na s. 44 případ Serviliin; k zaříkávání srv. TAC. *Ann.* IV 22,3: *accusata iniecisse carminibus et veneficiis vecordiam*; IV 52,1: *devotiones obiectabat*; XII 65,1 *coniugem principis devotionibus petivisset*.

¹⁰⁹ SRV. výše s. 37 s pozn. 7.

¹¹⁰ SRV. ATHENAGOR. *Leg.* 3,1; TATIAN. *Orat. ad Graec.* 25,3; FRONT. apud MIN. FEL. *Oct.* 9,6–7; THEOPH. *Ad Autol.* III 4,1; *Epist. eccl. Lugd.* apud EUSEB. CAES. *Hist. eccl.* V 1,14; 1,26; 1,52; TERT. *Apol.* 7,1; 8,2–3; 8,7; 9,13–15 a též IUSTIN. *Apol.* 26,7, který na ně naráží v rámci úvahy, zda se jich snad nedopouštějí heretici. A srv. i *Ioann.* 6,53–56 coby příklad textu, který taková obvinění mohl podnítit velmi snadno.

¹¹¹ SRV. výše na s. 37.

¹¹² SRV. TAC. *Ann.* XVI 8,2 cit. výše s. 36 v pozn. 5. A pozdější autority s tím evidentně počítaly také, srv. PIR² I 861 „incesti ... sed ficti accusata“ a KOESTERMANN 1968, s. 349: „Anschwärzungen, anscheinend ohne jeden realen Hintergrund“.

jeho poznámku chápe tak, že Tacitus neviděl v životě tajných křesťanů, které zmiňoval, žádný problém, ba naopak si vlastností, které projevovali navenek, cenil.¹¹³ Tacitus však vůči křesťanství projevoval despekt,¹¹⁴ takže nelze počítat s tím, že by se právě křesťanů zastával. Jeho tvrzení je tak třeba vzít vážně a obvinění považovat za smyšlená.

Ještě než postoupíme k závěru, zbývá případ Serviliin, který výborně ilustruje obecný problém, jehož se právě v závěru hodlám dotknout. Argumenty snesené Profumem i Jannem ve prospěch toho, že mohla, nebo snad i měla být křesťankou, spočívají už v rámci jejich argumentace volně vedle takových, které tuto možnost v podstatě vylučují. Jak bylo řečeno výše, Servilia se během vyšetřování dovolávala císařova božství a svého naprostého srozumění s ním a objímala oltář.¹¹⁵ Mohlo by se však zdát, že křesťany mohli být aspoň oni provozovatelé magie, na které se obrátila, a ona tak s křesťanstvím mohla být v kontaktu a zpronevěřit se mu až právě během vyšetřování. I to je však problematické ve světle zprávy u Cassia Diona, podle něhož se Serviliin otec Soranus „prostřednictvím své dcery oddal i nějakému magickému umění, protože když byl nemocen, byla obětována jakási oběť“.¹¹⁶ Proti jeho svědectví je sice po ruce námitka, ovšem zabíhající už téměř do říše spikleneckých teorií: onou záhadnou „obětí“ by se podle ní Cassius Dio měl snažit zatajit, že šlo o (výše zargumentovanou) křesťanskou modlitbu, protože zmínkám o křesťanství jako takovém se podle některých badatelů úmyslně vyhýbal.¹¹⁷ Sám však tuto představu nesdílím.

Závěrem se tedy nabízí otázka, zda vůbec lze rozhodnout, jestli výše probraní členové senátní aristokracie mohli, či nemohli být křesťany. Jak už bylo řečeno, moderní bádání s nimi coby křesťany nepočítá, a na základě námitek, které zde byly vzneseny, se to zdá naprosto oprávněné. U všech postav přímo zapletených do aféry i u většiny ostatních, na něž Janne v rámci své argumentace poukazoval, byly odhaleny okolnosti, které jsou s představou, že šlo o křesťany, přinejmenším obtížně slučitelné. Jediným momentem, jímž by ho

¹¹³ K čemuž srv. zejména JANNE 1933, s. 341n.

¹¹⁴ Srv. TAC. *Ann.* XV 44,2–5.

¹¹⁵ Srv. výše na s. 44.

¹¹⁶ CASS. DIO LXII 26,3: καὶ μαγεύματι τιμὴ διὰ τῆς θυγατρὸς κεχρημένος, ἐπειδὴ νοσήσαντος αὐτοῦ θυσίαν τιμὰ ἐθύσαντο (překl. IP).

¹¹⁷ K jakémukoli přehledu šířitelů, leckdy věhlasných, této spiklenecké teorie ani polemice s nimi zde není prostor, musí postačit jeden recentní a současně v češtině dostupný, totiž BARNES 2009, s. 214, jehož argument současně už na první pohled její platnost vůbec nedokazuje.

bylo možné podpořit, je Tacitova formulace obvinění, které ovšem bylo zřejmě smyšlené.¹¹⁸ To by ale spíše ukazovalo na to, že udavači po „úspěchu“ Neronova pronásledování křesťanů¹¹⁹ zkusili rozšířit svůj repertoár o toto tímto pronásledováním inspirované obvinění, ale určitě formulované obecně, protože Tacitus sám o existenci křesťanů věděl,¹²⁰ takže kdyby byly oběti aféry obviněny přímo z křesťanství, jistě by nás o tom informoval. S nějakým utajováním podstaty obvinění dvorem, o němž v souvislosti s Domitií Lepidou uvažoval Willenbücher,¹²¹ zde počítat nelze, šlo-li o akci a obvinění udavačů.¹²²

Z celé Janeho argumentace tedy lze přijmout jen domněnku, že postavy obviněné v aféře možná čelily smyšlenému obvinění inspirovanému soudobým pronásledováním křesťanů, byť ani to není nikterak pravděpodobné. Přesto mu však nelze upřít, že některé jeho jednotlivé postřehy jsou pozoruhodné. Proto považuji za přínosné poukázat na jisté limity, jimiž dosavadní bádání jako celek trpí. Otázkou totiž je, jak si vlastně máme případného křesťanského senátora 1. stol. představovat? Pokud totiž pátráme po takových, jakým je hrdina výše zmiňovaných *Skutků Petrových* Marcellus anebo jak jsou vylíčení v *Quo vadis*, tedy po poučených a se všemi důsledky své křesťanství přijímajících senátorech, úspěchu se asi nadít nelze.

Werner Eck svého času zcela správně poukázal na obtíže, kterým by případní křesťanští senátoři při snaze skloubit své náboženství se svým společenským postavením museli čelit.¹²³ A ještě lépe je ilustruje následující pasáž z *Hermova pastýře*, byť v ní není přímo identifikováno, že cílí na křesťanské senátory; pokud by však autor nějaké znal, musela by se jich týkat každopádně: „Ti, kteří odevzdali ratolesti ze dvou třetin suché a z třetiny ze-

¹¹⁸ K oběmu srv. výše s. 53 n.

¹¹⁹ Zatím neberu v potaz zcela recentní zpochybnění i jeho historicity SHAWEM (2015), o němž se jistě bude dále diskutovat, nicméně sám jeho argumentací přesvědčen nejsem. Podezřelé momenty, na něž poukazuje, jistě podezřelé jsou, ovšem představa, že pronásledování je proto až pozdější tradicí, se zdá řešením až příliš simplicistním. Sám bych se přikláněl k tomu, že jeho líčení Tacitem je nadnesené a snad i mylně navázané na požár Říma, ale přesto vychází z nějaké násilné akce proti římským křesťanům, k níž v době Neronově došlo.

¹²⁰ Viz k tomu i PRCHLÍK 2015.

¹²¹ Srv. WILLENBÜCHER (1913, s. 369), podle něhož to bylo motivováno strachem, aby se křesťanství tím více nešířilo mezi lidem a otroky, když by bylo známo, že se k němu hlásí, v tomto případě, i tchyně aktuálního císaře.

¹²² K čemuž srv. výše na s. 53 s pozn. 111.

¹²³ Srv. ECK 1971, s. 395nn., zejm. 400nn.

lené, to jsou ti, kteří uvěřili, zbohatli a stali se slavnými mezi pohany; odešli s velikou pýchou, stali se domyšlivými, opustili pravdu a nepřilnuli ke spravedlivým, ale žili spolu jako pohané, a ta cesta jim byla příjemnější; od Boha neodpadli, ale setrvali ve víře, aniž konali skutky víry. Mnozí z nich se káli, a začali přebývat ve věži. Jiní, kteří se zcela szili s pohany a zkazili se jejich marnostmi, odpadli od Boha a jednali jako pohané. Ti byli počtení mezi pohany. Někteří z nich váhali a nečinili si naději, že budou spaseni skutky, které činili; jiní váhali a přivodili si praskliny. Těm, kteří pro své skutky váhali, je ještě (možno) se obrátit, ale jejich obrácení musí být brzké, mají-li přebývat uvnitř věže; těm, kteří se neobracejí, ale setravávají ve svých požitcích, je smrt blízko.¹²⁴

Sama o sobě klade tato pasáž spíše otázku: opravdu reflektuje reálně situaci 2. stol., třeba právě v tom smyslu, že se křesťané ucházeli o veřejnou činnost? Opravdu se k nim, poté, co ji vykonávali, církev stavěla, nebo by se byla stavěla tak, jak si přál autor *Pastýře*? A nakolik lze podobné poměry předpokládat už v 1. stol.? Reálným odrazem všech potíží, které veřejná činnost křesťanům přinášela, však nepochybně je to, že mezi členy senátorské vrstvy, kteří zřejmě přijali křesťanství v období před konstantinovským obrátem, převažují ženy, o nichž je navíc leckdy známo, že byly provdány za společensky níže postavené manžely.¹²⁵

¹²⁴ *Herm. Past.* 75,1–4 [Sim. VIII 9,1–4]: Οἱ δὲ ἐπιδεδωκότες τὰς ῥάβδους τὰ μὲν δύο μέρη ξηρὰ, τὸ δὲ τρίτον χλωρὸν, οὗτοί εἰσιν πιστοὶ μὲν γεγονότες, πλουτήσαντες δὲ καὶ γενόμενοι ἐνδοξότεροι παρὰ τοῖς ἔθνεσιν· ὑπερφημίαν μεγάλην ἐνεδύσαντο καὶ ὑψηλόφρονες ἐγένοντο καὶ κατέλιπον τὴν ἀλήθειαν, καὶ οὐκ ἐκολλήθησαν τοῖς δικαίοις, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἔθνῶν συνζήσαν, καὶ αὕτη ἡ ὁδὸς αὐτοῖς ἡδυτέρα ἐγένετο· ἀπὸ δὲ τοῦ θεοῦ οὐκ ἀπέστησαν, ἀλλ' ἐνέμειναν τῇ πίστει, μὴ ἐργαζόμενοι δὲ τὰ ἔργα τῆς πίστεως. πολλοὶ οὖν ἐξ αὐτῶν μετενόησαν, καὶ ἐγένετο ἡ κατοίκησις αὐτῶν εἰς τὸν πύργον. ἕτεροι δὲ εἰς τέλος μετὰ τῶν ἔθνῶν συνζῶντες καὶ φερόμενοι ταῖς κενοδοξίαις τῶν ἔθνῶν ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, καὶ ἔπραξαν τὰς πράξεις τῶν ἔθνῶν. οὗτοι οὖν μετὰ τῶν ἔθνῶν ἐλογίσθησαν. ἕτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν ἐδιψύχησαν μὴ ἐλπίζοντες σωθῆναι διὰ τὰς πράξεις ἃς ἔπραξαν· ἕτεροι δὲ ἐδιψύχησαν καὶ σχίσματα ἐν ἑαυτοῖς ἐποίησαντο. τούτοις οὖν τοῖς διψύχησασιν διὰ τὰς πράξεις αὐτῶν μετάνοια ἐπιέστί· ἀλλ' ἡ μετάνοια αὐτῶν ταχυνὴ χρῆζει εἶναι, ἵνα ἡ κατοικία αὐτῶν γένηται εἰς τὸν πύργον· τῶν δὲ μὴ μετανοούντων ἀλλὰ ἐπιμεινόντων ταῖς ἡδοναῖς, ὁ θάνατος ἐγγύς (překl. Dana DRÁPALA, s. 248).

¹²⁵ V prosopografické části Eckova článku (viz Eck 1971, s. 388nn.) je identifikováno sedm postav, které k této vrstvě patřily prokazatelně a taktéž prokazatelně přijaly křesťanství před rokem 312, a to dva muži a pět žen. Dle BARNESE (1995,

Na druhou stranu nelze operovat s tím, že by mezi senátory informace o novém náboženství vůbec nemohly proniknout. Rychlé šíření křesťanství v římské říši hned v prvních desetiletích jeho existence se mimo jiné připisuje existenci tak zvaných bohobojných, tedy jakýchsi sympatizantů s judaismem, kteří se účastnili života synagogy, ale nepodstoupili obřízku.¹²⁶ Patřili však k těmto bohobojným Flavius Clemens a jeho spoluobžalovaní, což sám považuji za prokázané, je zřejmé, že tímto kanálem mohly mezi římské senátory proniknout i informace o křesťanství.¹²⁷ Druhým možným kanálem jsou senátoři, kteří strávili nějaký čas v provinciích.¹²⁸ K jakési reflexi jím šířených myšlenek a hodnot tedy i v této společenské vrstvě docházet moh-

---

s. 135n.) jedna z těchto žen senátorského původu nebyla, přihodil však další čtyři ženy, které Eck opominul. Ten dále vyčlenil zvlášť postavy, u nichž není jisté pouze to, zda patří do předkonstantinovského období, a mezi nimi figurují tři muži a devět žen, z nichž čtyři byly provdány za muže nižšího společenského postavení, a nakonec i postavy, u nichž není jisté, zda byly křesťany, mezi nimi Iunii Lepidu a dále sedm mužů a osm žen, z nichž jedna či možná dvě (a tato druhá případně ve svém druhém manželství) byly provdány za muže nižšího společenského postavení. K problematice samé srv. i ECK 1971, s. 399n.

¹²⁶ Stručně o nich informuje MARKSCHIES 2005, s. 50n., nicméně srv. i PRCHLÍK 2008, s. 163 k vadnému termínu v českém překladu. Další detaily, včetně původu termínu samotného, lze doplnit z výkladu EDMUNDSONOVA (1913, s. 7n.).

¹²⁷ Ovšem srv. DOLEŽAL 2015, s. 28 s pozn. 14 a 15 k tomu, že ač dobové zprávy líčí proselytismus jako hrozbu, konkrétním známým případem by byl pouze tento jeden, byť v něm figurují i jacísi „mnozí další“, což tento badatel nezohledňuje (k věci samé i k tomu, že v tomto případě šlo právě o bohobojné spíše než o proselyty, srv. i odkaz výše s. 35 v pozn. 2). Srv. však i MURRAY (2004, s. 12nn.), která cituje doklady více, mimo jiné FLAV. IOSEPH. *Ant. Iud.* XVIII 3,5 [81–84], který líčí přímo konverzi k judaismu (zřejmě) římské aristokratky poč. 1. stol. Fulvie, dále nápisně doložený případ Veturie Paully, bohužel nedatovaný, která dle mého názoru aristokratkou mohla být také, případy některých místních úředníků, kteří přinejmenším kontakty na římskou aristokracii také mohli mít, či kontakty přímo římských aristokratů na judaismus, zejména sympatie, které mu projevovala Poppaea Sabina, již ostatně FLAV. IOSEPH. *Ant. Iud.* XX 8,11 [195] přímo označil za bohobojnou, byť ne všichni moderní badatelé ho tak chápou. K faktoru, který mohl proselytismus posílit, dále srv. DOLEŽAL 2015, s. 30 s pozn. 22, nicméně jde o dobu, kdy už asi na šíření křesťanství vliv neměl.

¹²⁸ Už ze *Skutků apoštolských* jsou známa setkání Sergia Paulla či Senecova bratra Iunia Galliona coby správců Kypru, respektive Achaie s Pavlem, k čemuž srv. *Act.* 13,6–12 a 18,12–17 (že by Gallio měl zřejmě znát i Petra, jak uvádí MORAVOVÁ-BARBU 2000, s. 342 v pozn. 20, mi není známo). A obdobně je známý případ Pliniův, k němuž srv. v násl. pozn.

lo,¹²⁹ a pak by eventuálně mohlo mít o to větší smysl vymýšlet falešná obvinění, jemuž čelila Iunia Lepida. Poučené a důsledné přijetí takových myšlenek a hodnot se však jeví jako krajně nepravděpodobné a je moderními badateli oprávněně odmítáno, usuzuje-li se na ně pouze na základě sofistikované interpretace subtilních formulací v dobových pramenech. Přijatelné by bylo jen na základě explicitních pramenných informací, budou-li kdy jaké k dispozici.

Použité zkratky:

ASS	<i>Acta sanctorum</i>
ČEP	Český ekumenický překlad
CIL	<i>Corpus inscriptionum Latinarum</i>
ICUR	<i>Inscriptiones Christianae Urbis Romae</i>
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i>
ILS	<i>Inscriptiones Latinae selectae</i>
PChBE	<i>Prosopographie chrétienne du Bas-Empire</i>
PIR	<i>Prosopographia imperii Romani</i>
PLRE	<i>The Prosopography of the Later Roman Empire</i>

Použité české překlady:

PLINIUS MLADŠÍ. *Dopisy*. Přeložil Ladislav VIDMAN. Praha: Svoboda 1988 [= AK 58].

Spisy apoštolských otců. Přeložili Ladislav VARCL – Dan DRÁPAL – Jan SOKOL. Úvodní texty připravil Dan DRÁPAL. Praha: Kalich³2004.

---

¹²⁹ Na druhé straně však je jistě příznačné, že Plinius o něm, soudě dle PLIN. *Epist.* X 96, zjevně mnoho nevěděl. V dopise sice sděluje pouze to, že se nikdy neúčastnil vyšetřování křesťanů (§1), což jistě nevylučuje, že o křesťanství samém informován byl, nicméně také prohlašuje, že smrtí křesťany trestal za jejich tvrdošíjný odpor, kvůli němuž se k němu hlásili (§3), tedy aniž je samé jakkoli pochopil, a přiznává, že ke svému zacházení s nimi byl přiveden kolujícím zvěstmi (§5), na něž by jistě nemusel dát, kdyby měl informace vlastní. Z následného (§§7–8) popisu křesťanských obřadů a zásad plyne i to, jak a že zřejmě právě tehdy teprve nějaké získal. Signifikantní však je i to, že v úvodu dopisu (§§1–2) se na Traiana obrací rovnou s žádostí o informace, aniž by vysvětloval, kdo to křesťané jsou, tedy jako by měl důvod očekávat, že Traianus to ví. A k tomu srv. PRCHLÍK 2015, s. 48n. v pozn. 14, odkud je patrné, že během Traianovy vlády byli křesťané vyšetřováni i leckde jinde než jen v Bithýnii. K Tacitově obeznamenosti s křesťanstvím i možnému zdroji jeho informací pak srv. PRCHLÍK 2015, s. 47nn.

- SUETONIUS. *Životopisy dvanácti císařů*. Přeložili Bohumil RYBA – Jana NECHUTOVÁ. Praha: Svoboda 1974 [= AK 24].
- TACITUS. *Letopisy*. Přeložili Antonín MINAŘÍK – Antonín HARTMANN. Praha: Svoboda 1975 [= AK 27].

Citovaná literatura:

- BARNES, Arthur Stapylton. *St. Peter in Rome and His Tomb on the Vatican Hill*. London: Sonnenschein 1900.
- BARNES, Timothy David. Statistics and the Conversion of the Roman Aristocracy. *The Journal of Roman Studies*, 1995, 85, s. 135–147.
- BARNES, Timothy David. Pohanská percepce křesťanství. In *Rané křesťanství. Počátky a vývoj církve do roku 600. Na počest W. H. C. Frenda*. Ian Hazlett (ed.). Brno: CDK 2009, s. 213–224.
- BROWN, Raymond E. – MEIER, John P. *Antioch and Rome: New Testament Cradles of Catholic Christianity*. Mahwah, N.J.: Paulist Press 2004 [autorem zde odkazovaných pasáží je Brown, proto citováno jako BROWN 2004].
- CONTE, Gian Biagio. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP 2003.
- DOLEŽAL, Stanislav. Intolerance v římské říši vůči Židům. *Zprávy Jednoty klasických filologů – Auriga*, 2015, 57/2, s. 25–45.
- DOREY, Thomas A. Claudius und seine Ratgeber. *Das Altertum*, 1966, 12, s. 144–155.
- DÖRING, Moritz. *C. Plinii Caecilii Secundi Epistolae*. Mit kritisch richtigem Text erläutert von Moritz DÖRING. Zweiter Band. Freyberg: Engelhardt 1843.
- DOSTÁLOVÁ, Růžena. Skutky Petrovy. In *Příběhy apoštolů. Novozákonní apokryfy II*. Uspořádal Jan A. Dus. Praha: Vyšehrad 2003, s. 103–167 [dle Ediční poznámky na s. 563 jsou některé kratší úseky tohoto textu dílem jiných autorů, zde se však vztahují výhradně k těm, které jsou připisány prof. Dostálové].
- DUVAL, Yves-Marie. *Jérôme, Commentaire sur Jonas*. Introduction, texte critique, traduction et commentaire par Yves-Marie Duval. Paris: CERF 1985 [Sources Chrétiennes N° 323].
- ECK, Werner. Das Eindringen des Christentums in den Senatorenstand bis zu Konstantin d. Gr. *Chiron*, 1971, 1, s. 381–406.
- EDMUNDSON, George. *The Church in Rome in the First Century. An Examination of Various Controverted Questions Relating to Its History, Chronology, Literature and Traditions*. London – New York – Bombay – Calcutta: Longmans, Green and Co. 1913.

- GROAG, Edmund. L. Cornelius Marcellus. In *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. IV. Stuttgart: Metzler 1900, sl. 1406, č. 262.
- GROAG, Edmund – GAHEIS, Alexander. Ti. Claudius Nero Germanicus. In *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. III. Stuttgart: Metzler 1899, sl. 2778–2839, č. 256 [autorem zde odkazovaných pasáží je Groag, proto citováno jako GROAG 1899].
- HANSLIK, Rudolf. Vulcacius Tullinus. In *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplbd. IX. Stuttgart: Druckenmüller 1962, sl. 1837, č. 16.
- HEUBNER, Heinz. *P. Cornelius Tacitus, Die Historien, Kommentar*. Band IV, viertes Buch. Heidelberg: Winter 1976.
- JANNE, Henri. Une affaire de christianisme sous Néron (65 apr. J. C.). *L'antiquité classique*, 1933, 2, s. 331–356.
- KOESTERMANN, Erich. *Cornelius Tacitus, Annalen*. Band IV, Buch 14–16. Erläutert und mit einer Einleitung versehen von Erich Koestermann. Heidelberg: Winter 1968.
- LABOURT, Jérôme. *Saint Jérôme, Lettres*. Tome VI. Text établi et traduit par Jérôme Labourt. Paris: Belles Lettres 1958.
- LARDET, Pierre. *Jérôme, Apologie contre Rufin*. Introduction, texte critique, traduction et index par Pierre Lardet. Paris: CERF 1983 [Sources Chrétiennes N° 303].
- LARDET, Pierre. *L'Apologie de Jérôme contre Rufin. Un commentaire*. Leiden – New York – Köln: Brill 1993 [Supplements to Vigiliae Christianae, volume XV].
- LEVICK, Barbara. *Claudius*. Second edition. London – New York: Routledge 2015.
- LINDSAY, Hugh. *Adoption in the Roman World*. Cambridge – New York: Cambridge University Press 2009.
- LIPSIUS, Richard Adelbert. *Acta apostolorum apocrypha*. Post Constantinum Tischendorf denuo ediderunt Ricardus Adelbertus Lipsius et Maximilianus Bonnet, pars prior. Lipsiae: Mendelssohn 1891.
- LLEWELLYN, P. A. B. The Roman Church during the Laurentian Schism: Priests and Senators. *Church History*, 1976, 45, s. 417–427.
- MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství*. Praha: Vyšehrad 2005.
- MARUCCHI, H. Pudens. In *Dictionnaire de la Bible*. Publié par F. VIGOUROUX, deuxième tirage, tome cinquième, première partie, PE–RUTH. Paris: Letouzey et Ané 1912, s. 862–868.

- MELOUNOVÁ, Markéta. Trials with Religious and Political Charges from the Principate to the Dominate. *Graeco-latina Brunensia*, 2012, 17, s. 117–130.
- MOMMSEN, Theodor. Bruchstücke der saliarischen Priesterliste. *Hermes*, 1903, 38, s. 125–129.
- MORAVOVÁ-BARBU, Magdalena. Seneca “*saepe noster*”? *Listy filologické*, 2000, 123/3–4, s. 337–347.
- MURRAY, Michele. *Playing a Jewish Game. Gentile Christian Judaizing in the First and Second Centuries CE*. Waterloo, Ont.: Wilfrid Laurier University Press 2004.
- PRCHLÍK, Ivan. ref. Christoph Marksches, Mezi dvěma světy. *Zprávy Jednoty klasických filologů – Auriga*, 2008, 50, s. 156–165.
- PRCHLÍK, Ivan. Tacitus de Christianis: Kde získal Tacitus své informace o křesťanech? *Zprávy Jednoty klasických filologů – Auriga*, 2015, 57/1, s. 46–66.
- PROFUMO, Attilio. *Le fonti ed i tempi dello incendio Neroniano*. Roma: Forzani 1905.
- DE ROSSI, Giovanni Battista. La catedra di s. Pietro nel Vaticano e quella del cemetrio Ostriano. *Bullettino di archeologia cristiana*, 1867, 5, s. 33–47.
- SCHERMANN, Theodor. *Prophetarum vitae fabulosae. Indices apostolorum discipulorumque domini Dorotheo, Epiphanio, Hippolyto aliisque vindicata*. Lipsiae: Teubner 1907.
- SHAW, Brent D. The Myth of the Neronian Persecution. *The Journal of Roman Studies*, 2015, 105, s. 73–100.
- SHELTON, Jo-Ann. *The Women of Pliny's Letters*. London / New York: Routledge 2013.
- SHERWIN-WHITE, A. N. *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*. Oxford: Clarendon 1966.
- VAN DER VEKEN, E. Henri Janne. Une affaire de christianisme sous Néron (65 apr. J. C.), s. 331–356. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1934, 13, s. 1050–1052.
- VOUGA, François. *Dějiny raného křesťanství*. Praha: Vyšehrad / Brno: CDK 1997.
- WANDINGER, Corbinian. *Pomponia Graecina Tac. Ann. XIII. 32*. Programm der Freisinger Studienanstalten 1872/73. München: Weiss 1873.
- WILLENBÜCHER, Hugo. Der grosse Brand in Rom und die neronische Christenverfolgung (Tacitus XV 38ff.). *Vergangenheit und Gegenwart*, 1913, 3, s. 357–373.

ZWIERLEIN, Otto. *Petrus in Rom. Die literarischen Zeugnisse*. Berlin: De Gruyter 2010².

Mgr. Ivan Prchlík, Ph.D., Ústav řeckých a latinských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, Praha 1, 116 38
Ivan.Prchlik@ff.cuni.cz